

небезпека в цій ситуації полягає в збереженні тенденції зростання потреб споживання природних ресурсів. Нині проблема природоємності світової та національної економіки, що зумовлена техногенним вилученням природних ресурсів та забрудненням середовища, – це одна з головних економічних проблем розвитку суспільства. Досить сказати, що займаючи 0,5 відсотка земної суші, Україна видобуває близько 5 відсотків світового обсягу мінеральної сировини. Так, щорічно в розрахунку на душу населення видобувається більше 5 тонн вугілля, 1 тонна металу тощо.

Економічні механізми раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища та відновлення природних об'єктів, ресурсів визначаються і регламентуються на законодавчому державному та міжнародному рівнях. Сучасною особливістю природокористування є існування різних форм власності на природні ресурси, регламентація навантаження на екологічну систему, державна охорона природних ресурсів, дотримання науково-технічних вимог та норм природокористування в світлі євроінтеграції тощо.

Наближенню національного екологічного законодавства до норм та директив Європейського Союзу сприятиме прийняття нових законодавчих актів, які мають забезпечити регулювання тих сфер природокористування, що мають особливе значення для життєдіяльності людей та стану довкілля. Гальмує цей процес загальна екологічна необізнаність, низький рівень екологічної свідомості суспільства та недостатня організаційно-методична підтримка системи підготовки професійних кадрів.

Курс економіки природокористування є складовою частиною безперервної еколого-економічної освіти та виховання студентів, який спрямований на закріплення необхідних еколого-економічних знань щодо економічних методів регулювання та їх втілення у практичну природоохоронну діяльність майбутніх фахівців.

Розділ I ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

1.1 ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БАЗИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

1.1.1 Поняття природокористування, його соціально-економічна суть і складові частини

Природокористування включає об'єктивно зумовлений процес залучення людиною природних ресурсів до виробничої і невиробничої діяльності, їх відтворення та охорону.

Класифікація основних видів природокористування можлива з позицій тісно взаємопов'язаних галузевого, компонентного, функціонального (комплексного) підходів.

В *галузевій* системі народного господарства виділяють галузі природоспоживання (теплоенергетику, видобуток мінеральної сировини, лісоексплуатацію, металургію, вугленафтогазопереробку тощо), природокористування у вужчому розумінні (землеробство, тваринництво, гідро-, вітро-, геліоенергетику, транспорт, будівництво) і природовідтворення (рекультивацию і меліорацію земель, очищення та утилізацію відходів, регулювання стоків, перекидання вод, створення заповідників тощо). За вищого ступеня узагальнення ці види можна об'єднати в поняття виробничого (промислового і сільськогосподарського) і невиробничого природокористування.

Функціональний підхід (комплексний) до класифікації природокористування передбачає виділення п'яти основних блоків найважливіших напрямів природокористування: ресурсоспоживання,

конструктивного перетворення, відтворення природних ресурсів, охорони природних ресурсів, управління і моніторингу.

Компонентна класифікація видів природокористування базується на спільному використанні деякими галузями виробництва одного компонента природного середовища (наприклад, води, повітря, ґрунту, лісу тощо), тобто на міжгалузевому споживанні природного ресурсу в рамках певної території. Основні види природокористування в цьому випадку відповідають головним структурним компонентам природного комплексу – водо-, лісо- і землекористуванню, використанню атмосфери, надр, тваринного світу. Не слід плутати поняття раціонального природокористування з охороною природи. Охорона природи – це розробка і здійснення заходів щодо її раціонального використання, що включають захист від надлишкових техногенних навантажень і негативних наслідків втручання людини, активне регулювання природних процесів, відтворення і поліпшення природного потенціалу ландшафтів.

На сучасному етапі в економіці виділяють два **типи** природокористування:

- раціональне - це система діяльності, покликаної забезпечити економне використання природних ресурсів і їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів народного господарства і збереження здоров'я нації. Основними принципами раціонального природокористування служать: вивчення, охорона, освоєння і перетворення;

- нераціональне - яке призводить до вичерпання природних ресурсів, підриву відновних сил біосфери, зниження оздоровчих і естетичних якостей.

Слід розрізняти три **види** природокористування:

- вилучення, безпосереднє використання природних ресурсів;
- забруднення компонентів навколишнього природного середовища, опосередковане використання природних ресурсів або зміна їх стану;

– компенсаційна діяльність, спрямована на відтворення та раціональне використання ресурсів і запобігання забруднення.

Термін «природокористування» визначимо як сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу та заходів для його збереження. Справедливе й таке визначення: **природокористування** - це використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

Об'єкт природокористування - це комплекс взаємовідносин між природою та суспільством, можливості його соціально-економічного розвитку на базі використання існуючих природних умов і природно-ресурсного потенціалу.

Предметом природокористування є оптимізація відносин між природою та суспільством з метою збереження та відновлення середовища існування людини.

1.1.2 Предмет, завдання та функції курсу «Економіка природокористування»

Економіка природокористування завдяки синтезу багатьох наук вивчає взаємозв'язки між екосистемами та економічними системами в найширшому розумінні, оскільки розвивається на стику «суспільство-природа» та відображає їх взаємодію на конкретній території.

Економіка природокористування - це розділ конкретної економіки, що вивчає:

по-перше, як найбільш ефективно використовувати необхідні у виробництві і споживанні ресурси;

по-друге, які економічно найраціональніші та найбільш ефективні методи запобігання або ліквідації забруднення навколишнього середовища.

Ця дисципліна багато в чому базується на теорії економічної ефективності виробництва і заходів щодо НТП.

Отже, виходячи з викладеного вище, **економіка природокористування** – це дисципліна, що розглядає економічні аспекти раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища та механізми залучення природно-ресурсних благ у господарський обіг.

Економіка природокористування здатна забезпечити раціональне природокористування як при використанні природних умов та ресурсів, так і при їх відтворенні чи при охороні навколишнього середовища.

Базою раціонального природокористування виступає система економічних оцінок, об'єктивне визначення яких є основним завданням економіки природокористування - міждисциплінарної науки, сфера діяльності якої спрямована на регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства і використанням природних ресурсів.

Об'єктом економіки природокористування як науки служить комплекс взаємовідносин між природними ресурсами, умовами життя суспільства та його соціально-економічним розвитком. Економіка природокористування вивчає напрями оптимізації цих відносин, збереження і відтворення природного навколишнього середовища.

Предметом дисципліни «Економіка природокористування» є економічні відносини, що складаються в процесі взаємодії між суспільством і природою, економічні наслідки господарської діяльності і методи регулювання раціонального природокористування.

Економіка природокористування вивчає:

- прояв економічних законів у природокористуванні;
- виробничі відносини між людьми та природою;
- екологічні, соціальні та техніко-економічні аспекти природокористування;

- методи, розрахунки економічної ефективності природоохоронних витрат і вибір кращого варіанту капітальних вкладень;
- методи розрахунку еколого-економічного збитку.

Виділяють такі **функції** економіки природокористування:

1. **Виробнича.** Використовуючи природні ресурси як фактор виробництва, суспільство їх споживає з метою задоволення своїх потреб і відтворення природного капіталу.

2. **Просторова.** Базується на територіальному зонуванні природно-господарських комплексів і значною мірою залежить від відмінностей в природних умовах виробництва.

3. **Еколого-економічна.** Відображає процес екологізації виробничих відносин. Ця функція означає, що подальший розвиток продуктивних сил може здійснюватися лише за умов обов'язкового застосування методів екологічної регламентації господарської діяльності.

Метою дисципліни «Економіка природокористування» є пропаганда знань суспільства в області управління раціональним використанням природних ресурсів і охорони навколишнього середовища, соціально-економічних аспектів природокористування і природоохоронного законодавства, а також формування економіко-екологічного світогляду.

Ключовою задачею дисципліни є набуття навичок, необхідних у практичній діяльності екологів-економістів при проведенні економічного обґрунтування природоохоронних заходів і варіантів, пов'язаних із раціональним використанням природних ресурсів та охороною навколишнього середовища.

Основними **завданнями** економіки природокористування як науки є:

- дослідження економічних закономірностей використання суспільством обмежених природних ресурсів з метою задоволення своїх необмежених потреб;

- розробка основних принципів положень взаємодії між сферами матеріального виробництва та невиробничою сферою в напрямку збалансування потреб національної економіки із запасами природно-ресурсного потенціалу;

- розробка методів оцінки природних ресурсів з метою включення в економічні розрахунки їх вартості;

- створення економічних механізмів управління раціональним використанням природних ресурсів і охороною навколишнього середовища;

- визначення необхідного обсягу капітальних вкладень у природоохоронні заходи;

- розробка методів розрахунку економічної ефективності капітальних вкладень у раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища, використання нової техніки та технологій, проектів, господарських рішень тощо;

- визначення перспектив розвитку виробництва з урахуванням екологічних факторів;

- прогноз змін стану навколишнього природного середовища;

- комплексне використання сировини і вторинних ресурсів;

- вдосконалення методологічного інструментарію визначення величини збитків, яких завдано навколишньому середовищу нераціональним природокористуванням;

- визначення джерел фінансового забезпечення реалізації інвестиційних та інноваційних проектів екологічної спрямованості;

- розширення спектра важелів, спонукальних та стимулюючих підойм національної екологічної та економічної політики, які дозволять прискорити структурну перебудову національного господарства на базі запровадження ресурсощадливих технологій.

Особливістю економіки природокористування також є і те, що об'єктом досліджень тут виступає природне багатство, а не національний дохід чи

продукт. Коло досліджень економіки природокористування значно ширше, об'ємніше та складніше за загальну економіку, бо воно розпочинається і закінчується природним багатством, яким володіє, користується та розпоряджається на власний розсуд людство у своїй практичній діяльності, виявляючи при цьому економічну активність з метою задоволення потреб свого розвитку.

1.1.3 Природні ресурси як фактор соціально-економічного розвитку та складова національного багатства

Природні ресурси виступають важливим фактором соціально-економічного піднесення. Від їх запасів, якості та окремих техніко-економічних характеристик залежить господарська самодостатність країни і її регіонів. Лише шляхом інтенсифікації залучення природних ресурсів і природних умов у господарський обіг можна забезпечити своєчасне їх відновлення та відтворення.

Під **природними ресурсами** розуміють тіла і сили природи, які використовуються і можуть бути використані людьми. Вони складаються з природних умов, до яких належать сонячне випромінювання, тепло землі, рельєф місцевості, клімат і власне природні ресурси – елементи літосфери, гідросфери та атмосфери, що використовуються у виробничій діяльності чи в сфері споживання. Економічні межі між природними ресурсами і природними умовами – відносні. Природні ресурси відіграють значну роль в економіці будь-якої держави. Забезпеченість природними ресурсами, один з найважливіших економічних показників, що характеризує економічне становище країни. Поряд з працею і капіталом, природні ресурси є також фактором виробництва. Відсутність природних ресурсів чи їхня погана якість призводить до збільшення витрат інших ресурсів.